

A. Gil, I. Skoczylas. *Kościoty wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: Metropolia Kijowska w latach 1458–1795*. Lublin – Lwów: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej 2014, 684 с.

Авторство історіографічного визначення «східні Церкви Речі Посполитої» належить польським дослідникам, які працюють головним чином у м. Люблін, у таких відомих наукових осередках, як Католицький університет Івана-Павла II й Інститут Центрально-Східної Європи. В останньому з цих закладів видається наукова серія за редакцією Анджея Гіля та Ежи Ключовського «Дослідження та матеріали до історії східного християнства у Речі Посполитій» («*Studia i materiały do dziejów chrześcijaństwa wschodniego w Rzeczypospolitej*»). Один зі збірників, що його було видано у рамках цієї серії в 2005 р., називається «Східні Церкви в Речі Посполитій XVI–XVIII століть»¹. Як бачимо, поняття «східні Церкви» та «східне християнство» вживаються в польській історіографії синонімічно, на відміну від засад української історіографії, де побутують коєпти «Київська православна (унійна) митрополія» та «києво-руське християнство». Однак у зв'язку з тим, що в люблінських збірниках регулярно беруть участь українські дослідники, а також зважаючи на написану польським і українським істориками рецензовану синтезу «Східні Церкви у Польсько-Литовській державі в процесі змін і адаптації: Київська митрополія у 1458–1795 роках», можна говорити про те, що відбулося «поєднання» згаданих понять.

Одним із найперспективніших напрямків сучасних історико-церковних досліджень є вивчення Київської митрополії на рівні єпархій. Справді, від написання «єпархіяльних історій» залежить дуже багато. Можна з упевненістю стверджувати, що ренесанс цих історій у східноєвропейській історіографії розпочався в 1999 р. з видання докторату А. Гіля про Холмську православну єпархію². У 2005 р. дослідник опублікував

---

¹ *Kościoty wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Zbiór studiów* / ред. А. Gil [= *Studia i materiały do dziejów chrześcijaństwa wschodniego w Rzeczypospolitej* / ред. J. Kłoczowski, А. Gil, т. 3]. Lublin 2005.

² А. Gil. *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku*. Lublin – Chełm 1999.

свою габлітаційну монографію про унійний період історії цієї єпархії³. Справу дослідження історії Холмської єпархії продовжив пізніше Вітольд Бобрик⁴.

В українській історіографії цю тему розвиває Ігор Скочиляс⁵. Після віхових і досить резонансних монографічних та археографічних досліджень історії Львівсько-Кам'янецької єпархії⁶ він узявся до вивчення й інших владицтв. Розширення дослідницького простору відбулося насамперед за рахунок території сусідньої Володимирсько-Берестейської єпархії, точніше – її володимирської частини. Спочатку вийшла збірка джерел⁷, потім – спільна монографія А. Гіля й І. Скочиляса⁸.

Застановляючись над очевидними здобутками рецензованої польськомовної монографії «Східні Церкви», зупинюся передусім на головному з них, який, на мій погляд, полягає в об'єднанні в одній праці результатів попередніх досліджень обох авторів. Вони здійснили синтез власних праць, створивши мегатекст. Його характерною рисою є спроба показати загальноцерковну еволюцію на тлі єпархіяльної історії. Книга має наукову новизну саме за рахунок єпархіяльної історії. Навпаки, представлення в книзі таких знакових подій загальноцерковного значення, як розділення Київської і Московської митрополій у XV ст., Берестейська унія, відновлення православної єпархії (Теофанове свячення), могилянська реформа Церкви, унія трьох єпархій у кінці XVII ст., Замойська реформа і перші рестрикції супроти унії з боку Росії, слугує лише тлом для висвітлення єпархіяльної історії, в царині якої обидва автори є незаперечними авторитетами. Таке поєднання двох рівнів – загальноцерковного й єпархіяльного – нерідко виопуклює несподівані сторони досліджуваних історичних явищ.

³ A. Gil. *Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja*. Lublin 2005.

⁴ W. Bobryk. *Duchowieństwo unickiej diecezji chełmskiej w XVIII wieku*. Lublin 2005.

⁵ I. Skoczylas. *Sobory eparchii chełmskiej XVII wieku. Program religijny Slavia Unita w Rzeczypospolitej*. Lublin 2008.

⁶ І. Скочиляс. *Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII ст. Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія*, т. 2: *Протоколи генеральних візитацій*. Львів 2004; його ж: *Собори Львівської єпархії XVI–XVIII ст.* Львів 2005; його ж: *Львівська (Галицька) єпархія XII–XVIII ст. Організаційна структура та правовий статус*. Львів 2010.

⁷ *Генеральні візитації церков і монастирів Володимирської унійної єпархії кінця XVII – початку XVIII століть: книга протоколів та окремі описи / заг. ред. та істор. нарис А. Гіль, Ігор Скочиляс; упор. А. Гіль, І. Маркевич, Ігор Скочиляс, Ірина Скочиляс*. Львів – Люблін 2012.

⁸ А. Гіль, І. Скочиляс. *Володимирсько-Берестейська єпархія XI–XVIII століть: Історичні нариси*. Львів 2013.

Треба також позитивно оцінити опрацювання авторами нових джерел, що вже стало традицією з часу їхніх попередніх досліджень. Цього разу джерела, представлені у додатках, становлять не менш як 20 % від загального обсягу видання. Окремі з цих джерел уже публікувалися, інші введені в науковий обіг уперше. Як завжди, археографічний рівень опублікованих джерел – бездоганний. Те саме можна сказати й про ілюстрації до тексту, частина з яких – це вперше опубліковані фотокопії архівних документів.

У вступі до монографії автори зупиняються на численних теоретико-методологічних нововведеннях, застосування яких у царині історико-церковних досліджень видається їм сьогодні доречним і навіть необхідним. Серед них варто виділити запропонований російським візантологом Олексієм Лідовим метод *єротопії* (сакральних просторів). У рецензованій монографії згаданий метод застосовано, щоб пояснити існування єпархіяльної еклезіяльної окремішності (самобутності). Раніше методологічні новації успішно апробував, переважно в своїх українських публікаціях, І. Скочиляс⁹. Тепер, у вигляді спільної програми, вони представлені й польській науковій спільноті, що також є індикатором зближення двох сусідніх історіографічних середовищ.

За низкою формальних ознак (які насправді є показником сучасного академічного рівня) «Східні церкви» – бездоганні. Наприклад, автори ретельно попрацювали над добіркою мап та їх переліком, показчиком скорочень, обширним резюме, бібліографією, географічним та іменним показниками, списком ілюстрацій. Не можу не відзначити, що за поліграфічним рівнем, який презентує все багатство палітри сучасного книговидання, «Східні церкви», вочевидь, не мають аналогів.

Аналізуючи монографію «Східні церкви» крізь призму єпархіяльної історії, яка тісно вплетена в загальне тло історії Київської митрополії, мушу констатувати, що її авторам майже не вдалося вийти за межі досліджуваних ними єпархій. Якщо не враховувати другий розділ про давньоруську церковну історію, яка досить детально висвітлена в попередній монографії І. Скочиляса, то в третьому розділі висвітлюється історія переважно Львівської і Володимирсько-Берестейської єпархії, а в четвертому подано огляд ситуації у Великому князівстві Литовському після 1596 р. (зокрема, згадується Вільно на зламі XVI–XVII ст.). Потім ідеться про могилянську добу, причому не в територіяльних межах митрополії, а в тематичних контекстах.

⁹ Я звертав на них увагу в рецензії на докторську дисертацію І. Скочиляса: Л. Тимошенко. Сторінками «довгого» монографічного нарративу про «довге» середньовіччя Львівської єпархії // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, вип. XIV–XV. Дрогобич 2011, с. 619–630.

У п'ятому розділі йде мова про Холмську єпархію XVII–XVIII ст., а також про Львівське і частково Перемиське владичтва, у шостому – переважно про Львівську єпархію в XVIII ст. і лише частково – про українську частину митрополичої єпархії з центром у Радомишлі. Тут у шостому розділі чомусь поруч з Правобережжям окремо розглядається Поділля. Уподобання авторів підтверджують також мапи: чотири – Холмської єпархії, дві – Володимирської частини Володимирсько-Берестейської, одна – Львівської, дві – Турово-Пінської (тут як виняток мапа подана за Войцехом Вальчаком). Мапа Київської митрополії відображає ситуацію лише станом на 1772 р. З єрархів на спеціальну увагу авторів заслужили лише Афанасій Пакоста, Петро Могила, Йосиф Рутський, Афанасій Шептицький та Лев Шептицький, а діяльність інших згадується причинково.

Отож завершую цей пасаж констатацією того, що історія двох частин митрополичої архієпархії з центрами у Києві та Вільні, Полоцької архієпархії, Турово-Пінської єпархії, Луцько-Острозької єпархії, берестейської частини Володимирсько-Берестейської, а також, до великої міри, Перемиської єпархії в монографії не розглядається. Це пов'язано або з тим, що, наприклад, Турово-Пінську єпархію дослідили польські історики з Білостока¹⁰, а берестейську частину Володимирської єпархії – Антоній Міронович¹¹, або з тотальною недослідженістю історії інших єпархій. Зрозуміло, що потрібно враховувати й стан збереженості єпархіяльних архівів (наприклад, відомо, що архіви Луцько-Острозької та Полоцької єпархій цілісно не збереглися).

Застосований авторами підхід до конструювання історії Київської митрополії має свої переваги, але водночас викликає ряд запитань і дає привід до дискусії. Серед проблем, які варто було б порушити в рецензованій синтезі, назвемо, наприклад, утворення Смоленської унійної єпархії, на яку 23 березня 1626 р. був номінований відомий унійний письменник і богослов Лев Кревза. Цій події варто надати особливого значення, адже в структурі Київської унійної митрополії з'явилася ще одна архієпархія (властиво, Лев Кревза був архієпископом)¹². Після вбивства Йосафата Кунцевича, ситуація на сході Білоруси (наприклад, у Полоцькій

---

¹⁰ Див.: А. Mironowicz. *Biskupstwo turowo-pińskie w XI–XVI wieku*. Białystok 2011; W. Walczak. *Unicka eparchia turowo-pińska w XVII–XVIII wieku. Struktura organizacyjna*. Białystok 2012.

¹¹ Див., напр.: А. Mironowicz. *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*. Białystok 1991.

¹² Див. про цю подію, наприклад, дослідження відомого російського історика: Б. Флоря. Унійна церква на Смоленщині в 20-х – на початку 30-х років XVII століття // *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, ч. 2. Львів 2000, с. 85-98.

архиепархії) не змінилася; в цьому порубіжному з Московією краю надто сильні були православні традиції, однак унія таки просувалася на схід. Такого поступу унії в XVII ст. не було на українських теренах, де в Києві, а після Хмельниччини – майже на всьому Правобережжі (частково й на Волині) унія була знищена.

Ще одне спостереження стосується того, що, за винятком моголянської реформи, історія православних епархій у монографії «Східні церкви» практично не розглядається (наприклад, у шостому розділі говориться про поступ православ'я на Правобережжі в епоху поділів Польщі, але в стосунку до Білоруси ця тема не порушується). Тому назва книги «Східні церкви», вочевидь, означає історію православної Київської митрополії до 1596 р., а потім, здебільшого, лише унійної Київської митрополії. Ще один висновок напрошується при порівнянні епархій, які функціонували на території українських і білорусько-литовських воєводств Речі Посполитої. Неважко помітити, що в монографії аналізуються переважно епархії українських територій (виняток становить лише Володимирсько-Берестейська епархія, яку можна вважати пограничною). Залишається загадкою, чому автори в підсумку не включили до своєї синтези концептуальні висновки вищезгаданих польських та білоруських дослідників і не розширили дослідницьку «територію» за рахунок Пінсько-Турівської епархії та підляської частини Володимирсько-Берестейської епархії¹³. Це викликає питання про ступінь репрезентативності такого синтезу історії Київської митрополії на підставі дослідження приблизно половини її канонічної території, обмеженого рамками двох сучасних національних держав: Польщі й України.

У підсумку за цілим рядом ознак мегадослідження «Східні церкви» варто оцінити як позитивне явище сучасної інституційної історико-церковної історіографії. Як і інші праці А. Гіля та І. Скочилися, воно є індикатором ренесансу цієї важливої галузі ранньомодерної історії Східної Європи.

Леонід Тимошенко

¹³ Щодо історії митрополичої архієпархії (точніше, її литовсько-білоруської частини) див. праці мінського історика Дениса Лісейчикова: Д. В. Лісейчыкаў. *Штодзённае жыццё уніяцкага парафіяльнага святарства беларуска-літоўскіх зямель (1720–1839 гг.)*. Аўтарэферат дыс... канд. гістар. навук. Мінск 2009; *Візіты уніяцкіх цэркваў Мінскага і Навагрудскага сабораў 1680–1682 гг.* / укл. Д. В. Лісейчыкаў. Мінск 2009. Так само існують праці з історії української частини митрополичої архієпархії, однак, знаючи про них (свідченням цього є бібліографія «Східних церков»), автори все ж не спробували розширити географічні межі свого мегатексту.